

ОСОБЛИВОСТІ ДОМІНУЮЧОГО ТИПУ СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Падалка Р.Г.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті обґрунтована актуальність дослідження екологічної свідомості молодших школярів як вищого рівня психічного відображення природного і штучного середовища, внутрішнього світу, рефлексія місця і ролі людини в біологічному, фізичному та хімічному світі. Зазначається, що до молодшого шкільного віку вже цілком руйнується дитячий артифікалізм, що обумовлює прагматичну модальність ставлення до природи. Визначено та схарактеризовано особливості та відмінності когнітивного, емоційного, етичного та прагматичного типів домінуючої установки у ставленні молодших школярів до природи, що мешкають у місті та селі. Наголошується, що сільські школярі характеризуються вищим рівнем розвитку пізнавального інтересу до предметів та явищ природного середовища. Натомість діти, які мешкають у місті обмежені у спілкуванні із природою, що обумовлює у них ситуативний інтерес до неї. Втім вищий розвиток естетичного типу домінуючої установки притаманний міським дітям. Цей факт детермінований тим, що вони, на відміну від сільських мешканців, нечасто мають можливість спостерігати красоту природних явищ і кожна зустріч з природою викликає у них приємні емоційні переживання та насолоду. Акцентується, що в цілому у дітей молодшого шкільного віку домінує непрагматична установка у ставленні до природи. Природоохоронна діяльність, до якої починає виявляти неабияку прихильність молодший школяр, стає дійсно продиктованою його ставленням до природи. Втім дітям із сільської місцевості більшою мірою притаманна природоцентрична екологічна поведінка.

Ключові слова: екологічна свідомість, когнітивний компонент, емоційний компонент, поведінковий компонент, артифікалізм, природоцентрична поведінка.

Актуальність дослідження. Проблема взаємодії людини та довкілля у сучасному суспільстві є досить суперечливою. З одного боку, суспільство не може виконувати свою діяльність не розширюючи взаємодію із природою. А з іншого, подальше розширення взаємодії автоматично ставить під загрозу саме існування природного середовища. Тому подальший розвиток людства неможливий без усвідомлення людиною загрози екологічної ситуації, що склалася та зміни своєї діяльності. Але екологічну кризу неможливо подолати лише за допомогою технічних та економічних заходів. Необхідні зміни в орієнтації людини, які спрямовані на збереження екологічної рівноваги в природі. Проте вони неможливі без зміни екологічної свідомості людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На кожному етапі розвитку особистості існує певний рівень пізнання об'єктів навколишньої дійсності. В молодшому шкільному віці світ природи починає відігравати більш значну роль в психологічному житті дитини. Ставлення до неї стає інтенсивнішим, але ще недостатньо усвідомленим і узагальненим. У молодшому шкільному віці відбувається істотна зміна характеру модальності ставлення до природи, що обумовлено особливостями розвитку свідомості, притаманними цьому віковому періоду. У процесі соціалізації дитина долає егоцентризм, починає відокремлювати власне «Я» від оточуючого світу, суб'єктивне від об'єктивного, послідовно диференціює сфери «людського» і «нелюдського», поступово долаючи антропоморфізм у ставленні до довкілля. І хоча повної руйнації суб'єктного сприйняття не відбувається, якісно змінюється лише його обумовленість, поширення життєвого досвіду молодшого школяра приводить до того, що природні об'єкти в процесі взаємодії з ними все більше і більше відкриваються йому як суб'єкти. У результаті цього діти починають оцінювати їх як рівних,

що приводить до формування у них «суб'єктної установки». Більше того, експериментально було встановлено, що для багатьох молодших школярів вони стають навіть свого роду «значущими іншими». У середньому, у 2–3 класі кожний другий школяр називає різних тварин у якості «значущих інших», частіше в списку зустрічаються тільки мама, тато і найкращий друг. Показово, що частка природних об'єктів серед «значущих інших» у молодшому шкільному віці зростає, хоча у першому класі їх включає до списку лише кожна п'ятнадцята дитина [1; 4–5; 7].

У цілому, для молодших школярів властивий суб'єктний характер модальності ставлення до природи. З іншого боку, до молодшого шкільного віку вже цілком руйнується дитячий артифікалізм, що обумовлює прагматичну модальність ставлення до природи в дошкільників. Суб'єктифікація, що виникає на цьому етапі, відкриває молодшому школяреві природні об'єкти «з іншого боку», кардинально змінює мету і мотиви взаємодії: він починає спілкуватися з ними, прагматизм змінюється непрагматизмом. Цей перехід яскраво демонструє те, що в дітей молодшого шкільного віку на зміну запитанню «навіщо» приходять запитання «чому» [2–3; 8].

Метою даної статті є характеристика типу домінуючої установки молодших школярів у ставленні до природи, які проживають у місті та сільській місцевості.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні взяли участь 263 молодші школярів, які проживають у місті Києві (131 особа), а також Срібнянському та Варвинському районах Чернігівської області (132 особи). Досліджувані утворили дві групи. До першої – увійшли учні першого класу у кількості 133 особи (з них 66 – мешкають у селі і 67 – у місті), до другої – учні третього класу у кількості 130 осіб (з них 66 сільських мешканців та 64 – міста).

Типи домінуючих установок у ставленні до довкілля, які вивчалися за методикою «ЕЗОК», суттєво не відрізняються у молодших школярів першого класу міста і села (табл. 1). Найбільш помітне розходження мало місце в естетичній установці – 5,9%.

Таблиця 1

Кількісні показники типу домінуючої установки ставлення до природи у міських та сільських школярів 1-го класу за методикою «ЕЗОК» (у %)

n = 133

Тип домінуючої установки	Досліджувані (у %)		
	Сільські мешканці	Міські мешканці	t-критерій Стьюдента
Когнітивний	35,3	30,2	$p \leq 0.05$
Естетичний	29,1	35,0	$p \leq 0.05$
Етичний	26,4	23,6	
Прагматичний	9,2	11,2	

Тобто, ця установка стосовно довкілля більш характерна для міських дітей. Її засвідчили 35% першокласників. Таку установку мали 29,1% досліджуваних дітей цього віку міської місцевості. Можна припустити, що краса природи більше «зачіпає душу» міської дитини, оскільки вона не має можливості спостерігати її щоденно і всюди, як це доступно і звично для дитини, яка виростає серед природи у сільській місцевості.

Як показали результати порівняльного аналізу, у досліджуваних першого класу обох місцевостей прагматичний тип установки мав різницю лише у 2%. Така установка була характерна для 11,2% дітей, проживаючих у місті і 9,2% – для сільських дітей. Домінуючим типом установки для сільських дітей-першокласників виявився когнітивний, а для міських – естетичний.

Як свідчать результати дослідження, подані у табл. 2, домінуючим типом ставлення до довкілля у досліджуваних учнів 3-х класів сільської і міської місцевості є когнітивна установка. Різниця між ними становить 5,1% (відповідно 43,4% і 38,3%). Найменша розбіжність мала місце у прагматичній установці. Вона виявилася домінуючою у 8,7% сільських учнів-третьокласників і у 7,4% міських

Таблиця 2

Кількісні показники типу домінуючої установки ставлення до природи у міських та сільських школярів 3-го класу за методикою «ЕЗОК» (у %)

n = 130

Тип домінуючої установки	Досліджувані (у %)		
	Сільські мешканці	Міські мешканці	t-критерій Стьюдента
Когнітивний	43,4	38,3	$p \leq 0.05$
Естетичний	21,4	26,2	$p \leq 0.05$
Етичний	26,6	28,1	
Прагматичний	8,7	7,4	

Дослідження показало більший показник зацікавленості екологічними проблемами у сільських школярів першого і третього класів. Даний факт можна пояснити щоденною взаємодією сільських дітей з представниками флори і фау-

ни, пов'язаної із працею на городі та піклуванням про домашніх тварин. У зв'язку з цим діти з сільської місцевості мають можливість відстежувати зміни у довкіллі, яке є невичерпним джерелом отримання нових вражень та знань.

Міські діти обмежені у спілкуванні з природою, що спричиняє низький рівень знань про особливості життя рослин і тварин. Втім, за умови потрапляння у сільську місцевість природне довкілля перетворюється на предмет їх великого інтересу та емоційного захоплення і те, що є для сільських дітей рутинним і звичним для міських школярів є новим і надзвичайно цікавим. Когнітивна установка у ставленні до природи є в останніх ситуативно обумовленою.

Естетичну установку у ставленні до природи сільські діти виявляють меншою мірою. Так, у 29,1% першокласників і 21,4% третьокласників, що мешкають у сільській місцевості даний тип установки виявився домінуючим. Отримані статично значущі відмінності між сільськими та міськими мешканцями першого і третього класів ($p \leq 0.05$), на нашу думку, ілюструють той факт, що природні умови, в яких мешкають діти обумовлюють естетичне сприймання предметів та явищ оточуючого світу. Діти, які мешкають у селі і щоденно взаємодіють з довкіллям меншою мірою сприймають його як предмет милування та значно рідше захоплюються його красою. Явища природи, які постійно мають можливість спостерігати сільські діти, рідше викликають у них емоційні переживання, пов'язані з оцінкою естетично значущих предметів і явищ та зменшують потребу насолоджуватися ними.

Емпіричні дані, отримані у дослідженні, свідчать на користь непрагматичного ставлення до природи у сільських та міських мешканців обох класів, оскільки прагматична установка була діагностована у якості провідної лише 9,2% першокласників з села та 11,2% – з міста. Це повною мірою стосується і учнів третього класу. Так, 8,7% сільських третьокласників та 7,4% – міських засвідчили прагматичну установку у ставленні до природи.

Таким чином, лише незначна кількість досліджуваних з міських та сільських шкіл ставляться до природи не як до об'єкта охорони, а як до об'єкта користі. Вони проявляють споживацький та нерациональний стиль діяльності у довкіллі, що, на нашу думку, детерміновано низьким рівнем їх екологічних знань і, як наслідок, мінімально вираженою допитливістю до життя представників флори та фауни. На жаль, часто доводиться бути свідком випадків, коли діти, які ламають у парку паркан, відразу зупиняються перед перехожими або, принаймні, працівниками правоохоронних органів. Проте, коли вони забивають палицями «потворних жаб або хробаків», перехожі (у тому числі і працівники правоохоронних органів), як правило, не звертають уваги.

У 26,4% сільських і 23,6% міських першокласників та 26,6% сільських і 28,1% міських третьокласників діагностована домінуюча *етична* установка у ставленні до природи. Ці досліджувані демонструють екоохоронний тип поведінки, що полягає у здатності до безкорисливих вчинків, спрямованих на підтримку (або збереження) життя представників флори та фауни. Вони

вважають, що майбутнє довкілля залежить від діяльності людей, надають великого значення справам щодо охорони оточуючого середовища та залюбки беруть в них участь. Молодші школярі з даним типом установки твердо переконані, що оточуюче середовище потребує захисту від хижацького ставлення до нього людей.

Висновки. Таким чином, сільським школярам притаманний вищий пізнавальний інтерес до оточуючого природного середовища в силу кращої інформованості про життя представників флори та фауни і власної залученості у природоохоронну діяльність. Міські діти мають можливість отримувати велику кількість інформації із ЗМІ про особливості та нагальні проблеми довкілля. Втім вони обмежені у спілкуванні з природою, їх активність не виходить далеко за межі, обумовлені ситуацією, внаслідок чого вони засвоюють інформацію про природні об'єкти переважно ситуативно. Все

це спричиняє у них невисокий рівень знань про особливості життя рослин і тварин.

Вищий рівень естетичного типу домінуючої установки діагностовано у міських школярів, що пов'язано з місцем проживання, яке обумовлює естетичне сприймання довкілля. Явища природи, які постійно мають можливість спостерігати сільські мешканці, рідше викликають у них емоційні переживання, пов'язані з оцінкою естетично значущих предметів і явищ та зменшують потребу насолоджуватися ними.

Дослідження свідчить на користь непрагматичного ставлення до природи сільських та міських мешканців. У своїй більшості вони сприймають оточуюче середовище не як об'єкт користі, а як довкілля, яке потребує захисту від недбайливого ставлення людей до нього. Природа є для них об'єктом насолоди та спонукає їх до природоохоронної діяльності.

Список літератури:

1. Бурова Л. И. Формирование у младших школьников представлений об окружающем мире в процессе усвоения первоначальных научных понятий: дис. канд. пед. наук / Бурова Л. И. – М., 1983. – 244 с.
2. Варакута О. Формування природничих понять в учнів початкових класів // Початкова школа / О. Варакута. – 1999. – № 5. – С. 20–23.
3. Екологічне виховання в початковій школі / Упоряд.: І. Васильченко, О. Кондратюк. – К.: Редакція загальнопедагогічних газет, 2005. – 128 с.
4. Ковальчук І. Виховання екологічної свідомості // Початкова школа. – 1999. – № 10. – С. 17–19.
5. Отношение школьников к природе / Под ред. И. Д. Зверева, Т. И. Суравегиной. – М. – 1988. – 129 с.
6. Рева Ю. Розвиток особистості дитини через екологічний фактор / Ю. Рева. // Рідна школа. – 1999. – № 2. – С. 44–46.
7. Скребець В. О. Екологічна психологія / В. О. Скребець, І. І. Шлімакова. – К.: Слово, 2014. – 455 с.
8. Ткачук Г. П. Формування екологічної культури учнів // Рідна школа. – 2003, № 8. – С. 50–51.

Падалка Р.Г.

Национальный педагогический университет
имени М.П. Драгоманова

ОСОБЕННОСТИ ДОМИНИРУЮЩЕГО ТИПА ОТНОШЕНИЯ К ПРИРОДЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье обоснована актуальность исследования экологического сознания младших школьников как высшего уровня психического отражения естественной и искусственной среды, внутреннего мира, рефлексия места и роли человека в биологическом, физическом и химическом мире. Отмечается, что к младшему школьному возрасту уже полностью разрушается детский артифаклизм, что обуславливает прагматическую модальность отношения к природе. Определены и охарактеризованы особенности и отличия когнитивного, эмоционального, этического и поведенческого типов доминирующей установки в отношении к природе младших школьников, проживающих в городе и деревне. Отмечается, что сельские школьники характеризуются высшим уровнем развития познавательного интереса к предметам и явлениям природной среды. Зато дети, которые живут в городе ограничены в общении с природой, что обуславливает в них ситуативный интерес к ней. Впрочем высшее развитие эстетической составляющей доминирующей установки отношения к природе присущ городским детям. Этот факт детерминирован тем, что они, в отличие от сельских жителей, редко имеют возможность наблюдать красоту природных явлений и каждая встреча с природой вызывает у них приятные эмоциональные переживания и наслаждение. Акцентируется, что в целом у детей младшего школьного возраста доминирует непрагматическая установка в отношении к природе. Природоохранная деятельность, к которой начинает проявлять большую приверженность младший школьник, становится действительно продиктованной его отношением к природе. Впрочем детям из сельской местности в большей степени присуще природоцентричное экологическое поведение.

Ключевые слова: экологическое сознание, когнитивный компонент, эмоциональный компонент, поведенческий компонент, артифаклизм, природоцентрична поведение.

Padalka R.H.

National Dragomanov Pedagogic University

PECULIARITIES OF ECOLOGIC CONSCIENCE DEVELOPMENT IN CITY AND COUNTRY SCHOOLCHILDREN

Summary

Actuality of investigation of junior schoolchildren's conscience as a higher level of psychical reflection of natural and artificial environment, inner world, human's place and role in biological, physical and chemical world is grounded in the article. It is marked that up to junior school age child's articulation which causes pragmatic modality of child's attitude to the nature is already ruined and non-pragmatic modality type of attitude to nature is typical for junior schoolchildren. Peculiarities and differences of cognitive, emotional and behavioral components of ecologic conscience of junior schoolchildren living in city and country are defined and characterized. It is emphasized that country schoolchildren are characterized by higher level of development of cognitive interest towards natural environment's objects and phenomena. At the same time children living in city and having limited communication with nature have situational interest towards it. Nevertheless, city children have higher development of emotional component of ecologic conscience. This fact is determined by that unless country children city kids have limited opportunity to observe the beauty of natural phenomena and their each meeting with nature causes pleasant emotional experience and joy. It is accentuated that in general non-pragmatic attitude to nature predominates in junior schoolchildren. Nature preserving activity revealed by a junior schoolchild is caused by his or her attitude to nature. Nature-centered ecological behavior is more typical for country children.

Keywords: ecologic conscience, cognitive component, emotional component, behavioral component, articulation, nature-centered behavior.